

[DIÓSZEGI] SZABÓ PÁL

Az Aranybulla és ellenállási záradékának jogbiztosító szerepe a királyi, fejedelmi hitlevelekben (1222–1920)

Absztrakt

Tanulmányomban azt az évszázados folyamatot követem nyomon, ahogyan az Aranybulla és az abban foglalt, ellenállási jogot tartalmazó utolsó cikkely a Magyar Királyság jogrendjének biztosítékává vált. Az Aranybulla megújításának egyik fontos szála az volt, hogy II. András követően az Árpád-házi királyaink trónra lépésük alkalmával a koronázási esküjük szövegébe belefoglalták az Aranybulla rendelkezéseinek egy-egy cikkelyét. A másik szál pedig az mutatta, amikor a teljes Aranybullát egy-egy uralkodó újra, külön törvényként az országgyűléssel is megerősítette.

A 17. században ez a gyakorlat megváltozott. A két megújítási módozat egyesült, és a Habsburg uralkodók az ellenállási jogot kivették a megerősített Aranybulla-cikkelyek közül (1687). A 19. század első harmadában a nemzeti liberális reformerek körében megváltozott az ellenállási jog értékelése. Mindezek ellenére az osztrák–magyar kiegyezés után I. Ferenc József magyar királyként is bocsátott ki koronázási hitlevelet. Az 1687. évi törvény óta, az elmúlt kétszáz év során e hitleveleknek és bennük az Aranybulla megújításának bizonyos szövegbeli állandósága alakult ki. Ez a gyakorlat egészen a 20. századig fennmaradt, amikor az utolsó Habsburg uralkodót, IV. Károlyt 1916-ban megkoronázták. 1920-ban, a kormányzó választásakor már nem volt szükség hitlevélre, a kormányzói eskü tartalmazta a magyar törvények megtartását.

Kulcsszavak: Aranybulla, koronázási eskü, ellenállási jog, királyi és fejedelmi hitlevelek, történeti alkotmány

Abstract

In my study I trace the centuries-long process by which the Golden Bull and its last article, which contains the right of resistance, became the guarantor of the legal order of the Kingdom of Hungary. An important thread in the renewal of the provisions of the Golden Bull was that our kings of the Árpád dynasty after Andrew II included an article of the Golden Bull in the text of the coronation oaths on their accession to the throne. The other thread was that certain monarchs had the entire Golden Bull reaffirmed as a separate law by the national assembly.

In the 17th century this practice changed. The two important threads of renewal were united, and the Habsburg monarchs removed the right of resistance from the articles of the reaffirmed Golden Bull (1687). In the first third of the 19th century the evaluation of the right of resistance changed in the circles of national liberal reformers. Nevertheless, after the Austro-Hungarian Compromise Franz Joseph I issued a coronation charter as the King of Hungary as well. Since the Act of 1687, over the last two hundred years, a certain textual constancy of the letters of

credence and the renewal of the Golden Bull within them developed. This practice continued until the 20th century, when the last Habsburg king, Charles IV was crowned in 1916. In 1920 a governor was elected; therefore, a letter of credence was no longer required, the governor's oath included an oath to abide by the Hungarian laws.

Keywords: Hungarian Golden Bull, coronation oath, right of resistance, royal and princely letters of credence, historical constitution

„Prōpugnācula iūris, Pannoniamque tuērit,
Aurea Bulla monet, rēgna, columna suī
constituēre, potest per gent(em) et Hungaricārum
iūdicium dāre, aspida nostri iacit.”

(Paulus Diószegi Szabó: *Invitatio*)

Már az 1222. évi Aranybulla kibocsátásakor megvolt az a – mai szóval mondva – jogalkotói szándék, hogy – a rendelkezései között – a későbbi betartására vagy betartatására vonatkozó szabályozást is rögzítsenek. Azon túl, hogy hét példányban állították ki e nevezetes oklevelet. A 30. cikkely szerint a hét példány közül egyet a nádornak küldenek el majd kifejezetten azért, hogy ő őre lehessen a cikkelyek teljesítésének. Egyrészt saját működése során: „A hetediket [ti.: példányt] a mindenkori nádornál abból a célból, hogy ezt az írást mindenkor [*sic!*] szeméi előtt tartva se ő ne vétkezzen semmilyen tekintetben a fent mondott dolgokban [...]” Másrészt „ne is engedje meg, hogy akár a nemesek, akár mások vétkezzenek [...], valamint az engedelmességet, amivel a királyi koronának tartoznak, ne tagadják meg.”¹ A 31. cikkelyben megfogalmazott ellenállási jog pedig az Aranybulla rendelkezéseinek betartását évszázadokra menőleg szankcionálta: „ha mi vagy utódaink közül valaki ezen rendelkezésünknek bármikor ellen szándékozna szegülni [...] az ország nemesei összességükben és egyenként oklevelünk felhatalmazása alapján bármiféle hűtlenség szégyenbélyege nélkül szabadon rendelkezzenek a velünk és utódainkkal szembeni ellenállás és ellenszegülés felhatalmazásával.”²

¹ Aranybulla 1222, 12, Szovák Kornél fordítása. (Az 1222. évi Aranybullából való idézetekben ezt a fordítást használom.)

² Uo. 13. Megjegyzem, a 31. cikkely latin szövege úgy vált idézetté a későbbi törvényeinkben, hogy csupán a kezdő és a záró mondat szavait említették: „*quod si nos vel aliquis successorum nostrorum aliquo unquam tempore huic dispositioni contraire voluerint, liberam habeant harum auctoritate sine nota alicuius infidelitatis tam episcopi quam alii iobagiones ac nobiles*

Mivel a keletkezési körülményekről igen keveset tudunk, a kutatók is főleg a norma szövege alapján vontak le következtetéseket. Az ellenállási jog történetének legutóbbi összefoglalását Degré Alajos készítette el, több mint negyven éve,³ nemrégiben pedig Horváth Attila is érintette egy tanulmányában.⁴ Az Aranybulla kibocsátásának 800. évfordulója méltó alkalmat ad arra, hogy ezt a címben jelzett szempontból, friss kutatási eredmények figyelembevételével összegezzem. Jelen tanulmányomban – a történettudomány és a jogtörténet szintézisével – azt az évszázados folyamatot követem nyomon, ahogyan az Aranybulla és az abban foglalt, ellenállási jogot tartalmazó utolsó cikkely a Magyar Királyság jogrendjének biztosítékává vált 1920-ig.

A történelmi szakirodalomban is hosszú ideje az volt a *communis opinio*, hogy 1222-ben az Aranybulla kibocsátását a különböző társadalmi csoportok (főként a királyi szerviensek) kikényszerítették a királytól.⁵ Bizonyos ellenállást már az évekkel korábban elkövetett merényletek is jeleztek, amelyek még nem közvetlenül a király ellen irányultak. Míg 1213-ban a királyné, Merániai Gertrúd megölése politikai színezetű volt, 1209-ben a Győr nembeli Csépan királyi nádor meggyilkolása feltehetően magánindokokban gyökerezhetett.⁶ Kristó Gyula az ellenállási jogról így sommázott: „[...] a leghatalmasabb egyházi és világi előkelők megkapták az ellenállás jogát a királlyal szemben [...] a 13. század eleje úri csoportarcainak eredményeképpen meggyengített királyi hatalom ellenében ennél jelentősebb elvi győzelmet a főnemesek aligha arathattak volna.”⁷ Legutóbb azonban Zsoldos Attila az ellenkezőjét feltételezte, azaz II. András király maga lehetett a nevezetes dokumentum kibocsátásának legfőbb *gestora*.⁸ „Az Aranybulla nevezetes ellenállási záradéka is minden kocká-

regni nostri universi et singuli presentes ac posterii resistendi et contradicendi nobis et nostris successoribus *in perpetuum facultatem.*” – Besenyei et al. 1999, 29.

3 Degré 1980, 366–371.

4 Horváth 2022, 143–160.

5 Kristó 1998, 50–51.

6 [Diószegi] 2009, 380–391.

7 Kristó 1998, 57.

8 Zsoldos Attila korábban maga is osztotta a fenti véleményt: Zsoldos 2009, 22. 2011-ben megjelent, az akadémiai székfoglaló előadása alapján írt tanulmányában azonban megváltoztatta korábbi álláspontját: Zsoldos 2011, 1–38.

zat nélkül vállalható volt II. András számára, hiszen a dekrétum az ő elképzeléseit tükrözte.”⁹

Az Aranybulla viszonylag gyors megújításai azt mutatják, hogy már II. András utódai idejében újra elővették, megújították és finomították a nevezetes rendelkezéseket. Az egyház sérelmeinek orvoslását a pápa, III. Honorius is támogatta. 1231-ben főleg az egyháziak érdekeit védő kiegészítéseket eszközöltek. Az 1. cikkely az éves székesfehérvári törvénykező napon az egyháziak (a két érsek és a püspökök) jelenlétét írta elő, viszont a sókereskedelemtől szóló régi, 25. cikkely és az egyházi tized pénzben való beszedésének tilalmát előíró 20. cikkely például kimaradt. Egyes cikkelyekben pedig már a királyi szerviensek szűk, privilegizált rétege helyett nemesekről beszélt (7. cikkely a hadba vonulásról). Az 1231-es megújításnak egy-egy magánjogi változtatás mellett az ellenállási jog elhagyása az egyik legfontosabb újítása, amennyiben a királyra vonatkozó szankciót pontosította, és az esztergomi érsekre bízta, aki először megintéssel (*admonitio*), majd kiközösítéssel (*excommunicatio*) is élhetett a cikkelyeket be nem tartó királlyal szemben. Erre hivatkozva Róbert esztergomi érsek 1232-ben a királyi tanácsosok közül többeket kiközösített és egyházi tilalom (*interdictum*) alá vetette az országot.¹⁰

Az 1267. évi megújítás viszont a királyi szerviensek fellépésének volt köszönhető. Bár van olyan vélemény, amely szerint ez a „megújítás” az 1222. évi Aranybulla szövegéhez már kevésbé kapcsolódó törvény volt.¹¹ Ezt erősíti az is, hogy ez sem tartalmaz ellenállási jogot, hanem az esztergomi érsek kiközösítési jogát hagyta meg.¹² Az új rendelkezés a székesfehérvári törvénykező napon előírta megyénként két-három nemes megjelenési kötelezettségét is. A királyi szerviensek megnevezése helyett nemeseket említett az átvett, eredetileg csak a szerviensekre vonatkozó cikkelyekben (például az adók és beszállásolás alóli mentességről szólóban). Az öröklési jogot is szabályozta, amennyiben a fiú utód nélküli nemes birtokaira vonatkozó nemzetségi öröklést elismerte (9. cikkely).

⁹ Zsoldos 2011, 30.

¹⁰ Bertényi 2000, 274–277; Kristó 1998, 58–65. A király végül 1233-ban, a beregi egyezményben megállapodást kötött IX. Gergely pápa legátusával – Kristó 1998, 66–68. Ezt a fajta szankciót már Degré sem az ellenállási jognak tekintette: Degré 1980, 367.

¹¹ Zsoldos 2009, 25.

¹² Degré 1980, 368.

A cikkelyek jó része viszont az aktuális belháborús állapot, a IV. Béla és fia, (V.) István „ifjabb király” közötti küzdelemnek a lenyomata.¹³

Az Aranybulla jogbiztosító szerepe az Árpád-ház kihalásával sem szűnt meg. Ennek fontos eseménye volt 1318 februárjában, amikor az egyháziak a kalocsai érseki templomban gyűlést tartottak, amelyet a főpapok kollektív fellépése és rendi jellegű szövetségkötése zárt le „az ország, az országlakosok és valamennyi egyház közös jogainak és szabadságának védelme” érdekében. Esküvel megerősítették, hogy kölcsönös segítségnyújtással „egységes és közös akarattal” fel fognak lépni „mindkét karddal” az egyházi javak és tizedek visszatartói, fosztogatói, lefoglalói ellen. A követeléseik között hangsúlyozták azt is, hogy az egyháziak népeit ne adóztassák, szolgáltatásokra vagy vármunkákra ne kényszerítsék. Akik ezt cselekszik, a kánonjog szerint kiközösítés büntetését kapják majd minden egyházmegyében. A kalocsai püspöki gyűlés követelte az Anjou uralkodótól, I. Károly királytól országgyűlés tartását Rákoson. Ami számunkra még fontosabb: az 1222. évi Aranybulla megerősítését is követelték. Le is másolták a teljes dokumentumot, tulajdonképpen ma ennek köszönhetjük, hogy fennmaradt a szövege. I. Károly azonban az Aranybullát nem újította meg; az 1318-as országgyűlésről – ha megtartották is – kevés forrásunk van.¹⁴

Az egyre erősödő királyi hatalommal szemben két évtizeddel később ismételen az egyháziak léptek fel. A magyarországi főpapok 1338 szeptemberében XII. Benedek pápához írott levelükben részletesen leírták legfőbb panaszait, amelyek között felismerhető az egyes Aranybulla-cikkelyek megszegése: „a király úr [...] trónra lépésétől kezdve egészen mostanig egyetlenegyszer sem ült nyilvánosan törvényt, a főpapokat, főurakat és nemeseket pedig, az ország jogai és szabadságai sérelmére, az ország és a rendek nagy kárára a szokott gyűlések tartásától eltiltotta. A nemeseket ok nélkül méltóságaitól és örökségüktől megfosztja.”¹⁵ Az „ország jogai és szabadságai” kifejezés mögött az Aranybulla egykori bevezetője sejlik fel („országunk nemeseknek [...] Szent István király által elrendelt szabadsága”). A királyi hatalom 23 éve a főpapokat választás nélkül nevezte ki, a megüresedett egyházi javaikat elfoglalta. A szokása szerint a bizonyítási eljárásban pedig őket is perdöntő bajvívás-

13 Bertényi 2000, 278–280; Kristó 1998, 120–121.

14 Degré 1980, 368; Kristó et al. 1988, 118.

15 Uo. 186–189.

ra ítélték, de mivel ők az egyházi tiltó törvények miatt párbajra nem állhattak ki, a jogukat elvesztették. XII. Benedek pápa 1338. szeptember 20-i, Avignonból keltezett oklevelében óva intette I. Károly magyar királyt mindezen károk okozásától, és felszólította, hogy tartsa tiszteletben az egyház jogait.¹⁶

Ezt azonban hiába tette, hiszen ugyanezzel a szokással szemben lépett fel avignoni pápaságának harmadik évében, 1344-ben VI. Kelemen pápa is, ő sem teljesen eredményesen. Az 1344. november 17-i, I. (Nagy) Lajos királynak és anyjának, Erzsébet királynénak szóló intő levél felemlítette azt a király országában elterjedt ártalmas és gyűlöletes, a jó szokásokkal (*mos*), a joggal és igazsággal ellentétes szokást, miszerint az egyházi személyek a saját és egyházaik javai és jogai elfoglalóival és jogsértőivel szemben világi bírósághoz (királyi vagy világi kúriához) kénytelenek fordulni. A tanúkat és más törvényes bizonyításait nem fogadták el, csak ha bajvívást vállaltak. VI. Kelemen pápa intette a királyt, hogy az egyházakat és papjaikat királyi védelemmel tartozik segíteni, ezért felszólította, hogy a mondott szokást teljesen hagyja el.¹⁷

Az Aranybulla legismertebb megerősítése a magyar középkorban I. (Nagy) Lajos rendkívül aktív uralkodása alatt született, a Budára összehívott országgyűlésen, 1351-ben. Ekkor: „országunk báróinak, előkelőinek, valamint nemeseinek a gyülekezete és ugyanazoknak az egyeteme királyi színünk elé járulva [...] Tettekre váltott hűségüket valamint hív szolgálataikkal szerzett érdemeiket felsorolták [...] bemutatták nekünk [...] András úrnak, III. Béla király fiának [...] egy saját aranypecsétjével megerősített [...] szabadságaikat megújító és megerősítő kiváltságlevelét.” Az Aranybulla valamennyi cikkelyét, beleértve az ellenállási jogot, átmásolva, megújították – egyetlen kivétellel.¹⁸ Az örökös nélkül elhunyt nemesek szabad végrendelkezését, illetve azt, hogy eladhatják, elidegeníthetik birtokaikat, nem emelték át. A korábbi gyakorlat szerint a birtokról való rendelkezés *előzetesen kikért királyi engedély* mellett volt lehetséges. Ennek kimaradása azonban – a közvélekedéssel ellentétben – nem vezette ki az ősiséget, hanem éppenséggel továbbra is fenntartotta, egyúttal

¹⁶ [Diószegi] 2020, 50.

¹⁷ Uo. 50–51.

¹⁸ Degré 1980, 368.

viszont az ehhez szükséges előzetes királyi engedélyek gyakorlatát megszüntette.¹⁹

Az 1351. évi megújításnak más érdekessége is van, ugyanis az uralkodónk ezt is az okleveleiből már jól ismert klauzulával, a királyné egyetértésével tette meg, 1351. december 11-én az ország báróinak, előkelőinek és nemeseinek kérésére, anyja, Erzsébet királyné hozzájárulásával, a bárók tanácsára.²⁰

Az utolsó Anjou-időszakban, 1384-ben, Mária királynő uralkodása idején tudunk arról, hogy az Aranybullát ismét megújították. Hosszas szünet után ugyanis országgyűlést hívtak össze, és azon Mária megerősítette apja 1351. évi dekrétumát. Az Aranybulla szövegén ez nem változtatott.

Uralkodása kezdetén Luxemburgi Zsigmondnak 1387. március 30-án koronázása előtt megkötött szerződésben – esküvel megerősítve – kellett megígérnie, hogy a főpapok és bárók feltételeit maradéktalanul be fogja tartani, köztük azt is, hogy az ország ősi szabadságait megtartja. A királyi tanácsba, tisztségekbe csak magyarokat állít, idegeneknek birtokokat nem adományozhat. Nem nehéz észrevennünk az ország Szent István király által adott, az Aranybullában is említett szabadságait, de további ismerős pontokkal is találkozunk (11. és 26. cikkely). Sőt, az ellenállási jog is körvonalazódik, mert a szerződés szerint a Zsigmondot királlyá tevő főuraknak megvolt az a joguk, hogy az ígélet nem teljesítése esetén azt tőle erővel is kikényszeríthessék.²¹

Ez lehetett az első olyan eset, amikor az ellenállási jogra külön hivatkoztak. 1401. április 28-án ezt be is váltották: miután nem teljesítette a kérést, azaz nem váltotta le az idegen származású tanácsadóit, tisztviselőit, a királyt letartóztatták, majd Siklós várában úri fogságban tartották.²² Az események, nézetem szerint, az Aranybullában is említett ellenállási jog gyakorlásának látszanak. Ez a gyakorlat azt mutatta, hogy az akkor írásban is rögzített koronázási eskü szövegébe is belefoglalták az Aranybulla rendelkezéseinek egy-egy cikkelyét.

Az Aranybulla jogbiztosító utóéletének egyik fontos szála tehát a mindenkori koronázási eskükben való megtartása, a másik pedig az ország-

19 [Diószegi] 2021, 56.

20 Lásd bővebben: uo. 57.: „de beneplacita voluntate serenissime principisse domine Elisabeth [...] Regine Hungarie genitricis nostre karissime, ac de consilio eorundem Baronum nostrorum.”

21 C. Tóth 2009, 21.

22 Uo. 40–41.

gyűlési megerősítés lehetősége. Ezt Zsigmond király az 1397. évben Temesvárra összehívott országgyűlésen meg is tette, azonban ő sem csupán az 1222. évi Aranybullát, hanem Lajos 1351. évi dekrétumát vette alapul.

Folytathatjuk a sort azzal a megállapítással, hogy a vegyesházi királyaink – koronázásuk alkalmával – ünnepélyes esküt téve továbbra is megerősítették az Aranybullát. Így tett például 1439-ben Habsburg Albert vagy 1440-ben I. Jagelló Ulászló, akinek már egy külön összeállított *libellust* mutattak be, amely összeírva tartalmazta magát az Aranybullát, III. András 1298-as és I. (Nagy) Lajos 1351. évi dekrétumának szövegét. Hunyadi Mátyás királyunk a koronázásakor, 1464-ben szintén megerősítette az előbbi dekrétumokat.²³

Természetesen figyelembe kellene venni az Aranybulla-hagyomány életben tartásában a középkori krónikáiróinkat is, érdekes módon azonban nem emlékeztek meg e nevezetes dokumentumról. A *Képes krónika* (más néven a 14. századi krónikakompozíció), valamint Thuróczy János *A magyarok krónikája* című munkájában sem tesz említést erről. Mindkét mű két fejezetben ismerteti II. András uralkodását, legfőképp a szentföldi hadjáratát. A király, keresztes hadjárata okán, megkapta a „jeruzsálemi” melléknevet.²⁴ Antonio Bonfini nagy volumenű, *A magyar történelem tizedei* című könyvének lapjain bukkan fel a király által adott kiváltság említése, ám itt sem az uralkodási eseményei között (4. 10. 115.).²⁵

Az Aranybulla legnagyobb hatású közjogi újrafelfedezője mégis a magyar szokásjog összeállítója, Werbőczy István volt a 16. század elején, aki nagy figyelmet szentelt Hármaskönyv (*Tripartitum*) címet viselő munkájában az Aranybulla egyes rendelkezéseinek, benne az ellenállási jognak, miközben megtartotta az erre teendő királyi eskü gyakorlatát is. A Hármaskönyv legismertebb része a nemesek négy kiváltságos és sarkalatos szabadságát taglalta, amely munkájának I. részében a 9. cím alatt volt olvasható (közkeletű, korabeli nevén a *primae nonus*). A negyedik nemesi kiváltság ugyanis az volt, hogy „ha királyaink és fejedelmeink valamelyike merészkednék valamit tenni a nemesek azon szabadságai ellen, melyek megírva és kijelentve vannak második vagy Jerusálemi András néhai királyunk és felséges fejedelmünk közönséges végzeményében [*in generali decreto*] (melynek megtartására Magyarország minden királya, mielőtt

²³ Legutóbb erről lásd: Dreska 2022, 51–52.

²⁴ *Képes krónika* 2004, 112–113; Thuróczy 2001, 149–150.

²⁵ Bonfini 2019, 1053.

feje a szent koronával övezetnék, esküt szokott tenni), akkor ők hűtlenség vétke nélkül jogosítva és fölhatalmazva vannak mindenha a királynak ellenszegülni és ellentmondani” (*Tripartitum* I. 9. 6. §).²⁶

Alig egy évszázad múlva, már az oszmán-török háborúk időszakában, a Habsburg-abszolútizmus miatt az Aranybulla felértékelődött, és rendelkezései közül különösen az ellenállási jog vált hangsúlyozottá, amely az ismert szabadságmozgalmak egyik fő jogi alapja lett. Amint az uralkodó csorbította a jogokat vagy nyíltan szembe fordult velük, a rendi szabadságmozgalmak dokumentumai az Aranybulla ellenállási jogát hangsúlyozták.

Jogi vonatkozásban fontosnak tartom megemlíteni azt is, hogy az 1548. évi országgyűlés 21. törvénycikkelye az ország jogainak (*iura regni*) felülvizsgálatát rendelte el. A feladatra kirendelt bizottság 1552–53 fordulóján el is készült a revízióval. Ez lett a Négyeskönyv (*Quadripartitum*), amely Werbőczy munkáját egészítette ki. Az új, negyedik könyvben a rendi bizottság alapvető kiváltsággként az Aranybullát és az ellenállási jogot, valamint a szabad és önkéntes királyválasztást jelölte meg. A könyv elején az Aranybulla teljes szövegét közölték.²⁷ Habsburg I. Ferdinánd magyar király (1526–1564) ezzel szemben próbálta elfogadtatni a rendekkel az elsőszülöttségi jog elismerését. Bécsi tanácsosaival elkészíttette a Négyeskönyv átdolgozott, „dinasztikus változatát”, amelyből törölte az Aranybullát az ellenállási joggal együtt. Ferdinánd hiába igyekezett a rendekkel az országgyűlésen ezt a változatot elfogadtatni, ez sem 1553 őszén, sem 1564 nyarán nem sikerült.²⁸ Az Aranybulla szövegét már nemcsak a latinul tudók ismerhették, hanem magyar nyelven is olvashatták, mert ebből az időből maradt ránk egy korabeli magyar fordítása is.²⁹

Az ország ügyeinek idegenből való irányítása, a főkapitányi tisztségek idegen származásúakkal való betöltése, az országban állomásozó osztrák-német katonaság túlkapásai is növelték a feszültséget. A protestantizmus elterjedésével, a magyar rendeknek az Aranybullán alapuló középkori ellenállási jogát a különféle protestáns (lutheránus és kálvini) ellenállási

²⁶ Werbőczy 1990, 73–74. Degré azt feltételezte, hogy ez a negyedik kiváltság Werbőczy egyéni ötlete volt: Degré 1980, 369.

²⁷ Degré 1980, 368, 369.

²⁸ Pálffy 2010, 255–256.

²⁹ Lásd: Döry 1906, 448–454.

elméletek is újraformálták.³⁰ Azt már Benda Kálmán kutatta, hogy volt-e hatása Magyarországon a kálvini ellenállási tannak. A katolikus egyház, mivel a világi hatalom isteni eredetű, az az elleni támadást Isten elleni lázadásnak minősítette. Luther Márton is átvette ezt a tételt, azt vallotta, hogy engedelmeskedni kell Istennek, „az uralkodóval szembeszállni senkinek nincs joga, s még üldöztetés esetén is vállalni kell a mártír sorsot.”³¹ Kálvin szintén vallotta az uralkodói hatalom isteni eredetét, de az uralkodók nem önmagukért, hanem a köz javára vannak rendelve, sőt kötelesek gondoskodni az igaz hit előmeneteléről, a népek békéjéről. Az az uralkodó, aki túllépi jogait, szembehelyezkedik Isten parancsával, uralma törvénytelen, zsarnok. Az egyénnek az olyan uralkodói parancsot, amely ellenkezik az isteni paranccsal, meg kell tagadnia. Azonban ez csupán *passzív ellenállást* jelenthet, mert majd Isten maga nyújt szabadítást a zsarnok uralma alól. Vagy a szolgálói közül támaszt valakit a megtorlásra, a nép felszabadítására úgy, mint Mózeszt állította a fáraó zsarnokságától való megszabadításra. Vagy pedig, ha van a népből választott olyan tisztviselő, akinek a királyi önkénnyel szemben joga van fellépni, akkor „ezek kötelességszerűen közbelépjenek a királyok dühöngő önkénye ellen”.³²

A Bocskai-felkeléssel kapcsolatosan a hazai szakirodalomban vita bontakozott ki arról, hogy a felkelés ideológiájában miért nem hivatkoznak a kálvini ellenállás jogára. Ekhart Ferenc megfigyelése szerint a rendek inkább az Aranybulla ellenállási jogát hangoztatták. Benda Kálmán úgy véli, érthető, hogy a katolikus uralkodóval szemben nem a kálvini teológiai elvekre, hanem konkrét törvényre, az Aranybulla ellenállási jogára hivatkoznak – a történész megállapítása szerint – a magyar történelemben első alkalommal. A kálvini ideológia pedig abban érhető tetten, hogy – a korabeli felfogásban – Isten egy szabadítót küldött Bocskai személyében (aki a „Magyarok Mózesé”).³³ Ahogyan Makkai László összegezte: „Azt sem lehet mondani, hogy a magyar nemesség számára fölösleges volt a kálvini ellenállási jog, hiszen pótolta azt az Aranybulla 31. pontja [...] a kálvini elvek aktualizálták, emelték ki a feledésből az Aranybulla ellenállási záradékát, hogy általa a nem-kálvinisták is megnyugvást nyerjenek ellenállásuk jogossága felől.” A Habsburg uralkodók pedig igenis ismerték

³⁰ Pálffy 2010, 298.

³¹ Benda 1970, 420.

³² Uo. 421.

³³ Uo. 424.

ezt a kálvini tanítást, és jól elkülönítették „a felsőbbség tisztelő lutheranizmustól”, hiszen a németalföldi felkelés során találkoztak vele.³⁴

1605 áprilisában a Bocskai István által összehívott szerencsi országgyűlésen a Bocskait fejedelemmé választók hangsúlyozták az okok között azt is, hogy „hüti tartása ellen ő fölségének, mellyel Magyarországnak köteles volt [ti.: a koronázási hitlevél] hitönkben és szabadságunkban megháborítottanak az ő felsége után való generálisok, mi is [...] magunk oltalmában, generale Decretomunk tartása szerint, életünkért, szabadságunkért fogtunk fegyvert ő fölsége ellen.”³⁵ Bocskai pedig a magyarországi fejedelmi esküjében megfogadta, hogy „ő magokat, urakat, nemeseket, szabad városokat, minden rendeket, bódogokat és szegínyeket, szabadságokban és törvénynek minden cikkiben megtartom, az országnak közönséges velönk végezése és akarata szerint.”³⁶ Ezen az országgyűlésen a megjelent rendek kiáltványt is megfogalmaztak Európa népeihez, amelyben az Aranybulla ellenállási jogát a felkelés jogává bővítették, amely az egész lakosság által is gyakorolható, főleg a király törvénytelen bírósági eljárásaival szemben: „Magyarország törvényei megengedik, az olyan királlyal szemben, aki az ország törvényeit megsérti, az ellentmondás szabadságát és a felkelést [*sic!*], és az ilyen törvénytörés feloldja az ország lakosságát a kötelező hűség és hódolat alól [...]”³⁷ A rendek mégsem erre alapozták a felkelés kirobbantásának jogát, hanem a zsarnok uralkodóval szembeni fellépésre: „Ami joga és szabadsága volt Magyarországnak, azt Rudolf mind elvette [...] ezért [...] utolsó lehelletükig védekezni fognak a király zsarnoksága ellen, mert a természetjog [*sic!*] szerint ezt még az oktalan állatoknak is szabad a veszélyben.”³⁸ Itt a középkori természetjog (*ius naturale*, erőszakot erőszakkal visszaverni) alapelvét is láthatjuk. Ez a természetjog pedig „minden népeknél egyaránt érvényes, magától Istentől rendeltetett” (*Tripartitum*, Bevezetés, 4. cím).³⁹

Az Erdélyi Fejedelemség állami léte sajátos dilemmában mutatkozott. A kettős hatalom árnyékában való túlélés visszatérő kérdése az volt, hogy a kényszerű török uralommal vagy a Habsburg-állammal szövetségben

34 Makkai 1974, 180–181.

35 Nagy 1999, 421–422.

36 Uo. 422 (898. lábjegyzet).

37 Sinkovics 1968, 296–297.

38 Uo. 298.

39 Makkai 1974, 181; Werbőczy 1990, 33.

tud-e életben maradni. Az erdélyi fejedelmek tisztában voltak azzal, hogy – Bocskai politikai végrendelkezése alapján – Erdély mindkét országrésznek (a Királyi Magyarországnak és a hódoltságai magyar területeknek) az oltalmára lehet. Bethlen azt is jól tudta, hogy az Oszmán Birodalom ellen nyíltan nem lehetséges fellépni, csak csellel, ajándékokkal lehet a befolyást némileg jól irányítani.⁴⁰

Bethlen Gábor 1620-ban, miután a királyi címet nem fogadta el, megválasztott magyarországi fejedelemként viszont megerősítette a rendek jogait. A beszercebányai határozat szép történeti és szokásjogi indoklást adott e kérdésről; érdemes ezt egészében idézni: „Magyarországnak régi és dicséretes szokása és gyakorlata elfogadottá tette, hogy valahányszor fejedelmet választanak Magyarország királyává, ez meghatározott és az ország, továbbá az országlakók szabadságának biztosításához szükséges szerencsésen előterjesztett feltételeket nemcsak magáévá teszi, hanem sértetlenül meg is erősíti. Ezt a dicséretes intézményt és régtől fogva megtartott szokást egyrészt a törvénykönyvnek sok különféle helyéről, másrészt a nemes ország krónikáiból és évkönyveiből elég bőségesen meg lehet állapítani. Különösen világosan és nyilvánvalóan igazolják András úrnak, Magyarország királyának az 1222. évben kiadott törvénykönyvének [*sic!*] cikkelyei, amelyekre és amelyeknek megtartására Magyarország néhai szent királyai koronázásuk és felavatásuk idején mindig megesküdtek.” A továbbiakban, némi éllel, ezen a ponton az idegen származású királyainkra, első Habsburg uralkodónk, Habsburg Albert és a lengyel Ulászló követendő példájára hivatkoztak, de szent [*sic!*] Andrásra is.⁴¹

Legutóbb Varga J. János vizsgálta meg részletesen és konklúziójában eltérően ítélte meg Thököly Imre szerepét és politikai portréját. A Királyi Magyarország területén kialakult egy önállósuló Közép-Magyarország is, az „Orta Madzsar”, amelynek volt egy nagyon fontos katonai stratégiai indoka is, nevezetesen, hogy a felső-magyarországi vármegyékre támaszkodva a törökök minél közelebb kerüljenek Bécshez. A török nagyvezírek keresték e tartomány török vazallus státusba helyezésére vállalkozó politikust. Thököly Imre ezt a szerepet vállalva a tizenhárom vármegyéből álló Orta Madzsart terjesztette ki Alsó-Magyarországra és a Nyugat-Dunántúlra, miközben 1683-ban Kara Musztafa hadjáratában megszállta

⁴⁰ Oborni 2021, 129, 138.

⁴¹ Sinkovics 1968, 431.

Bécsset. Az 1683. évi bécsi (kahlenbergi csata) oszmán-török verseséggel végződött, azonban a Thököly Imre vezette Habsburg-ellenes harcban is kiemelt indok maradt az ellenállás.⁴² I. Lipót császár, magyar király (1657–1705) amnesztiát hirdetett a Thököly oldalára átállt nemeseknek. Az 1684. január 12-én kelt királyi manifesztum közbocsánatot hirdetett mindenkinek, aki a Pozsonyba delegált rendkívüli bizottság előtt megjelenik, megtagadja Thökölyt, a török szövetséget, és leteszi a hűségesküt Lipótra. Meghallgatja a rendek panaszait, a vallásügyi sérelmeket is.⁴³ Valamennyi visszapártolt főúr azonban megaláztatást szenvedett, konfiskálás és a beszállásoltatott katonaság önkényét. Thököly is élhetett volna ezzel a kegyelemmel, ám nem ez volt szándékában. A magyarországi részfejedelem 1684. évi februári ellenkiáltványában leszögezte, hogy a bécsi udvar által meghirdetett amnesztia a hűségeskü fejében merő taktikai fogás: „a pozsonyi bizottság az ország törvényeinek és szabadságainak végső romlását készítik elő [...] nem orvosságot keresnek a meggyökeresedett bajokra, nem gyógyítják a betegséget.”⁴⁴

A kiáltvány külön kitért a koronázási hitlevél gyakorlatára is: „Nem is lehetett ő szent felségét a jogtalanságok elsimítására és az elnyomás enyhítésére mással határozottabban készíteni, mint saját királyi hitlevelével, amelynek hűséges megtartását saját kezű aláírásával, pecsétje ráfüggésztésével, sőt, királyi esküjével fogadta és megerősítette.” A kiáltványnak természetesen hangsúlyos része az Aranybulla és a benne foglalt ellenállási jog: „Megvan az ország törvényében a Jeruzsáleminak nevezett II. András oklevele: csakhogy a Római széknek a szentélyében és szekrényében elrejtve őrzik.” Thököly úgy tudta, hogy a hét példányból egy még megvan a pápánál. A kiáltvány e becses jogi alapdokumentumnak akkoriban tulajdonított, alapvető jellemzőit is felsorolta: „az a magyar szabadság szelleme és koronája, a jelen ellentét alapja, az uralkodók igaz és üdvös szabályzata, az országglakók bírása és büntetője; s a lázadás szennyét tökéletesen lemossa [...]” Thököly tehát – nehogy feledésbe merüljön – a kiáltványában átírta az Aranybulla teljes szövegét, benne az ellenállási joggal: „a jó érzésűek bővebb felvilágosításáért, az ócsárlók zavarba hozásáért magát az oklevelet jelen írásunkba beiktatjuk [...]” A korabeli jogbiztosítók gyanánt egészen eddig hitlevelet adtak: „A győzhetetlen királynak

42 Varga 2007, 12.

43 Uo. 221.

44 Sinkovics 1968, 661.

erre az oklevelére esküdtek szabad ég alatt a királyok egészen a jelenlegi szentséges császárig, mielőtt megkoronáztattak, akár magyar, akár pedig idegen vérből valók voltak is [...]”⁴⁵

A kiáltvány a hitlevelekről is fontos információkat közöl. Az uralkodók „azonfelül különleges feltételeket is aláírtak (ezeket a tizenhét feltétel királyi oklevelének nevezik), amelyekben megtalálható a törvényeknek és kiváltságoknak ítélete, magva és foglalata”⁴⁶

Thököly ez utóbbi megjegyzése arra utalt, hogy 1618-ban Habsburg II. Ferdinánd hitlevelét, amely tizenhét feltételt foglalt magában, 1622-ben törvénybe iktatták, és ez volt az első királyi és törvénybe cikkelyezett hitlevél (1622. évi I. tc.). A Habsburg uralkodók ezt a mintát követték, kiegészítve mindig az újabb törvényekkel.⁴⁷

Így a külön törvénybe iktatott Aranybulla-megújítások középkori gyakorlata egyesült a koronázási hitlevélbe foglalt, az Aranybulla megtartását is kinyilvánító gyakorlattal. Nem volt már szükség külön törvényben megújítani az Aranybullát, mint azelőtt. Ez az új gyakorlat ugyanakkor a kutatónak is lehetővé teszi, hogy nyomon követhesse az Aranybulla – becikkelyezett koronázási hitlevelekben – jogi garanciaként való továbbélését, módosítását.

Thököly, bár nemzetközileg is elszigetelődött, 1684. április 12-én a pápához is fordult. E levele szintén rávilágított magatartásának törvényes okára. Az eljárásának törvényességét a Jeruzsálemi András király diplomája, az Aranybulla igazolja: „[...] nem azért fogott fegyvert, hogy tönkretegyje a katolikus vallást, sem pedig azért, hogy megfossza Magyarország királyát jogaitól, hanem egyedül csak azért, hogy megőrizze hazája kiváltságait, melyeket akkor kapott, amikor még az Ausztriai Ház be sem tette oda a lábát.”⁴⁸

A török kiűzésének előrehaladtával és sikerével együtt a Habsburg-dinasztiával való szembenállás is polarizálódott, éle módosult. A rendek és a bécsi udvar „kiegyezése” már az 1681-es soproni országgyűlésen megtörtént, hiszen helyreállították a rendi dualizmuson alapuló kormányzati

45 Uo. 663.

46 Uo.

47 Uo. (13. lábjegyzet). Például Habsburg III. Ferdinánd 1625. évi hitlevelét az 1638. évi I. törvénycikk, I. Lipótét pedig az 1659. évi I. törvénycikk foglalta magában. Lásd még: Kahler 1986, 381. (Ő 1622. évi I. dekrétumot ismer és 12 feltételről ír.)

48 Varga 2007, 234.

rendszer, választottak nádort és garantálták a rendi és a nemesi szabadságjogokat. Az országgyűlési dekrétumban kiemelték, hogy „A nemesek kiváltságos jogairól s az ország szabadságairól alkotott és királyi hitlevéllel megerősített törvényeket [...] megújítják.” A hitlevélbe ekkor belefoglalt törvények között pedig ott találjuk. „a Hármaskönyv első részének 9. címét, jeruzsálemi Endre király 2. cikkelyét” és más törvényeket.⁴⁹

A következő, 1687 novemberében összehívott pozsonyi diétán azonban a rendek – Buda visszafoglalásának sikerén felbuzdulva – elfogadták a Habsburgok fiágon történő trónöröklését (2. törvénycikk): „[...] mostantól jövőre s örök időkre senkit mást, mint fenn címzett ő császári és királyi felségének saját ágyékából származott fiúörökösei közül az elsőszülöttet [...] fogják törvényes királyuknak s uruknak ismerni [...]” A rendek ezzel lemondtak az addig védett szabad királyválasztás jogáról, azonban ezután is fenntartották a királyi hitlevél kiadásának feltételét a koronázáshoz. „[...] annyiszor valahányszor ily felavatás újból bekövetkezik, a fentebb kijelentett hitlevélben foglalt cikkelyek előrebocsátandó elfogadása vagy királyi biztosítása s e felől oly alakban mint elődei teljesítették, leteendő eskü után, országgyűlésileg e Magyarországon belül meg fogják kormányozni”.⁵⁰

Ugyanakkor eltörölték az Aranybulla ellenállási záradékát.⁵¹ A rendek először megpróbálták az ellenállási jogot ellentmondási joggá szelídíteni, végül meg kellett alkudniuk.⁵² Ez utóbbit a 4. törvénycikk tartalmazza. A bevezetőben meg is magyarázzák a rendek, hogy e rendelkezés célja „második Endre király 1222-ik évben kelt 31-ik cikkében foglalt annak az egyetlen záradéknak, vagyis inkább a királyoknak való ellenmondás s ellenállás szabadságának az ugyanott felsorolt okokból, a kijavítását [*sic!*] czélozza”. Hiszen „Ő legszentségesebb felsége józanabb hü karainak és rendeinek sohasem volt eszükben, hogy annak értelmében (mint ezt a gonosz szándékuak s lázadók elferdítették) törvényes királyuk és uruk ellen valaki fegyverre kelhessen s fellázadhasson [...]” Az 1. §-ban a rendek egyértelműen „az ellenmondás s ellenállás szabadságáról beigtatott emez előbb mondott záradékot, második Endre király fentebb említett decre-tuma előbb idézett 31-ik cikkelyének tartalmából s értelméből, követke-

49 Mezey 1986, 383.

50 Idézi: Kahler 1986, 379.

51 Pálffy 2009, 47. A törvény szövegét lásd: Márkus 1900, 335.

52 Degré 1980, 370.

zöleg az előbb leirt módon letett koronázási esküből is, e jelen törvényes rendelettel kizárják s eltávolítsák.” A 2. §-ban azonban hozzáteszik, hogy az ellenállási záradék kivételével: „Egyebekben azonban ugyanaz a törvénycikk és decretum, minden pontjaiban, feltételeiben s záradékaiban előbbi erejében s állapotában marad.”⁵³ Ez jól bizonyítja azt a gyakorlatot, hogy korábban a mindenkori koronázási esküben az Aranybulla cikkelyei is benne voltak.

A kérdést legutóbb vizsgáló Kahler Frigyes – a magyar jog korabeli jogforrási hierarchiáját figyelembe véve – felvetette, hogy az először kartálisan deklarált ellenállási jog több száz év elteltével szokásjoggá alakult át. Werbőczy idejére pedig „akként ivódott a nemesség jogi és politikai tudatába, mint a négy sarkalatos jogának egyike s ez a jogtudat [...] többlet nyomott a latban, mint maga a tételes törvény, amely [...] nem egy esetben hatástalan maradt, ha nem állt mögötte a szokásjog megerősítő és elfogadtató ereje”.⁵⁴ Ezzel részben egyetértve azt teszem hozzá, hogy itt nem szabad figyelmen kívül hagyni a szokásjog harmadik nélkülözhetetlen feltételét (*Tripartitum*, Bevezetés, 10. cím, 7. §), az alkalmazás gyakoriságát (*frequentia actuum*), amely az ellenállási jog esetében nehezen kimutatható.⁵⁵ Mezey Barna megállapítása az ellenállási jognak csupán deklaratív jelentőségét részletezte. „II. András bullájának záradéka talán egyetlen utólagos jogosítványt rejtett magában: a király ellen támadó, s győztes ellenfél számára utóbb mintegy közjogi-politikai indoklást jelenthetett e jog.”⁵⁶ Az Aranybulla szövegének ismerete azonban más formában is kimutatható, nem csak jogszabályi szövegekben. G. Etényi Nóra kutatása alapján az Aranybulla ellenállási jogának a történetíró Antonio Bonfini által ismertetet leírását 1687-ben, I. József pozsonyi koronázásának alkalmával, a regensburgi birodalmi gyűlésre kinyomtatták.⁵⁷

Az eltörlési gyakorlatot a Habsburg uralkodó a felszabadított Erdélyi Fejedelemségben is megtartotta. A török kiűzése után a Habsburg-uralom

53 1687. évi IV. törvénycikk, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=68700004.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3D1687> (Letöltve: 2022. 11. 20.)

54 Kahler 1986, 381.

55 Werbőczy 1990, 45.

56 Mezey 1986, 384. Továbbá: „Az ellenállási jog megszületése pillanatától inkább deklaratív juss volt, értéke viszonylagos. A király ellen lázadók (az ellenállási jog birtokában vagy anélkül), ha erősebbnek mutatkoztak: az uralkodóra kényszeríthették akaratukat. S fordítva: ha meggondolatlanul bocsátkoztak a királyi hatalmat megkérdőjelező vállalkozásokba: lázadóként, hűtlenként végezték, az ellenállási jog ellenére.”

57 G. Etényi 2012, 574.

ugyanis Erdélyt külön kormányozta. I. Lipót császár az 1691-ben kiadott alkotmánylevelében, a *Diploma Leopoldinum*ban megerősítette az erdélyi fejedelmek által adott korábbi adományokat és kiváltságokat, valamint Erdély korábbi törvényeit, de az Aranybulla ellenállási záradékának kivételével!⁵⁸

A soproni és a pozsonyi országgyűlési határozatok legfrissebb kritikájának a Rákóczi-szabadságharc kirobbanásakor a „Márssal társalkodó nemzet” panasza, a munkácsi kiáltvány tekinthető. Az 1703 júniusában megszövegezett dokumentum ugyanis a szabad királyválasztás eltörlése mellett az ellenállási jog eltörlését, kiirtását (*extirpálását*) sérelmezte: „Országunknak arany szabadságát, melly ennyi száz esztendőktől fogva a’ királyok szabad választásában maga erejét meg-rontatlan szokással megtartotta, örökös uralkodásnak ábrázattyára, az ebben való meg-edgyezésre rettentéssel élvén, szolgálai változással el-változtatták, és hogy abból felettébb való szabad uralkodásoknak nagyobb eredetit vehessék; amaz nagy királynak Jerusalemi Andrásnak nagy törvényét, melly minden rendeknek leg-főbb szabadságait az elább való időkig nemzetünknek marandó ditsősségére magában foglalta, a’ haza törvényei megrontásakor, a’ királyok ellen való állásra örökös [sic!] hatalmat engedett, maga uralkodásának különös tetczésével, és az országnak főbb rendeinek kényszerített meg-edgyezésével, gyalázatosan el-törlötték [...]”⁵⁹ Az ellenállási jogra való hivatkozás, ahogyan Mezey Barna is utóbb megállapította, Rákóczi jogos háborújának a jogalapját is biztosította volna. „Az ellenállási jog eltörlése kizárta az indokolás (és a háború) jogosságát; ezért kellett a fejedelemnek rendkívüli figyelmet fordítania minden egyes kiáltványában az ellenállási záradék hatálytalanításának érvénytelenné nyilvánítására, az 1687-i országgyűlésen született articulusok semmisségére, a körülmények törvénytelenségére.”⁶⁰ Rákóczi elméleti munkásságában is felbukkan az ellenállási jog. Az emigrációjában írt *Értekezés a hatalomról* (*Tractatus de potestate*) című írásában elismerte annak jogosságát. A népnek törvényes joga van arra, hogy a törvényeket megszegő zsarnok ellenében fegyvert foghasson. Azt is kihangsúlyozta, hogy nem az uralkodó értékelése a döntő e fegyverviselés jogosságában, hanem egyedül a nép dönthet

58 Oborni 2021, 156.

59 Sinkovics 1968, 786.

60 Mezey 1986, 386.

e kérdésben. Érvelésében a fejedelem idézte II. András Aranybullájának ellenállási cikkelyét is.⁶¹

Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az ónodi részországygyűlésen, 1707. június 13-án a megjelent rendek megszüntették a Habsburg-dinasztia magyar királyságát, „az Ausztriai Ház alól felszabadultnak” nyilvánították magukat, és az 1687. évi 2. törvénycikk előtti állapotot állították vissza, a szabad királyválasztás jogával együtt. Az interregnumot hivatalosan is deklarálták, ahogy gróf Bercsényi Miklós mondotta: „mind addig, meglén más országgyűlés alatt királyt nem választunk”.⁶²

A Rákóczi-szabadságharc leverése után a győztes Habsburg uralkodóink visszaállították a fiági, majd a magyar *Pragmatica Sanctio* (1723. évi 2. törvénycikk) elfogadtatása révén, a nőági örökösödést is, de ismételten kivették az ellenállási jogot a koronázási hitleveleikből, németes precizitású megfogalmazással, az ellenállási jogot megfogalmazó cikkely latin mondatának teljes körülhatárolásával.⁶³

Habsburg III. Károly 1712. évben kiadott koronázási hitlevelében ez jól látható: „Magyarországnak s kapcsolt részeinek minden egyéb közös szabadságait, mentességeit, statutumait, közönséges jogait, törvényeit és szokásait, összesen és egyenként, melyeket Magyarország néhai idvezült királyai és dicső emlékezetü elődeink eddigelé engedélyeztek és megerősítettek, vagy mi a jövőre is engedélyezni és megerősíteni fogunk (melyekre nézve a karok és rendek néhai első Ferdinánd felséges fejedelem, dicső emlékezetü elődünk decretumainak kezdetén lévő esküformát is kiterjesztik, s vonatkoztatják) – kizárva mégis s félretéve idvezült II. András király 1222. évi decretuma 31. cikkének ekképpen kezdődő záradékát: 'Quodsi vero nos' e szavakig 'in perpetuum facultatem', minden pontjaikban, záradékaikban s cikkeikben [...] szilárdul és szentül megtartjuk, s minden másokkal is egyenként sértetlenül megtartatjuk.”⁶⁴

Mária Terézia is az 1741. évben becikkelyezett koronázási esküjében minden biztonsággal kinyilváníthatta, hogy „Mi, mint elsőszülött leánya és teljességgel közvetlen örököse [...] mint a föntnevezett Magyar- és más országok és a hozzá kapcsolt részek királynője, esküszünk az élő Istenre [...] hogy Isten egyházait, az egyházi főrend zászlós, mágnás nemes urakat,

⁶¹ Ismerteti: Mezey 1985, 161.

⁶² Gebei 2009, 80.

⁶³ Lásd: 2. lábjegyzet.

⁶⁴ Idézi: Poór 2009, 25.

a szabad városokat és minden honlakosokat (*omnes regnicolas*) mentességeikben és szabadságaikban, jogaikban, törvényeikben, kiváltságaikban, meg régi jó helybenhagyott szokásaikban megtartandjuk mindenkinek igazságot fogunk tenni; néhai főséges András király végzeményét (kizárva azonban és mellőzve ugyanazon végzemény harminczegyedik cikkelyének záradékát, mely így kezdődik: 'Quodsi vero Nos' etc., egészen azon szavakig: 'in perpetuum facultatem') megőrizendjük."⁶⁵

Volt azonban egy cikkely az Aranybullából, amelyet a rendek most önkéntesen, kivételes egyszeri alkalommal mégis megváltoztattak. Ez a híres 7. cikkely kimondta, hogy „Ha pedig a király az országon kívülre szándékozna hadat vezetni, a szervienseknek ne kelljen vele menniük, ha csak nem az ő pénzén.”⁶⁶ Mária Terézia ugyanis a trónra lépése kapcsán kirobbanó osztrák trónörökösödési háborúban a magyar rendek katonai segítségét kérte. A pozsonyi országgyűlésen, miután szeptember 11-én a magyar rendek felajánlották életüket és vérüket, az 1741. évi. 63. törvénycikkben ezt meg is fogalmazták. Tehát csak egy alkalomra, a nemesi kiváltságok sérelme és az alaptörvények sérelme nélkül elhatározták az általános hadfelkelést. Továbbá, teljesen egyetértve az Aranybulla előbb idézett cikkelyével: „Ha azonban a nemes katonaságnak a hazai törvények értelmében, az ország határain túl kellene mennie: azon esetben ő királyi szent felsége annak eltartásáról kegyelmesen gondoskodni és intézkedni fog.”⁶⁷

Az 1780-ban trónra lépő II. József nem koronáztatta meg magát, így hitlevelet sem adott ki. Ezt később az 1849. évi Függetlenségi nyilatkozat fel is róttá neki: „A koronázási alkukötésben pedig mindig bennfoglaltatik, hogy a trónöröklési rend mellett is Magyarországnak minden jogai, szabadságai, törvényei és egész alkotmánya sértetlenül fenntartandók. Egyetlenegy volt a Pragmatica Sanctio óta a Habsburg-Lothringeni házból eredett trónörökösök között II-ik József, ki ezen alkukötést alá nem írta, az alkotmányra meg nem esküdött, s koronázatlanul halt meg.” Márpedig „a trónörökösök a Pragmatica Sanctio után is csak akkor lettek Magyarország törvényes királyai, ha a nemzettel koronázási alkukötésre léptek, s annak és az ország alkotmányának és törvényeinek megtartására meg-

65 Márkus 1901, 17.

66 Aranybulla 1222, 12.

67 Poór 2009, 49–50. Ez volt a „Vitam et sanguinem, sed avenam non!” („Életünket és vérünket, de zabot nem!”) felkiáltás értelme, azaz a rendek az élelmezést már nem vállalták.

esküdvén, Szent István koronájával megkoronáztattak”. Így a nyilatkozat nem ismerte el II. Józsefet magyar királynak.⁶⁸

Utóda, II. Lipót (1790–1792) azonban nem követte el ezt a jogsértést. Az 1790. évi 2. dekrétumba belefoglaltatta a koronázási esküjét, amelyben „[...] a néhai felséges András király törvényeit (kivéve és kizárva mindazonáltal azon törvény 31. cikkelyének záradékát, mely így kezdődik: Quodsi vero nos etc., egészen azon szavakig: in perpetuum facultatem) megtartandjuk.”⁶⁹ Ezen az országgyűlésen a megyei követutasításokban követelték az ellenállási jog visszaállítását is, II. Lipót azonban nem volt hajlandó új hitlevelet kiadni.⁷⁰

Azt még a Függetlenségi nyilatkozat is kénytelen volt elismerni, hogy „Így esküdt meg és lett királlyá 1790 után I-ső Ferenc is, ki midőn a római császárság megszűntével az osztrák császári címet felvette [...]”⁷¹ A királyi eskü szövege átvette a már többször idézett megfogalmazást is (1792. évi 1. dekrétum): „Mi, Ferenc [...] Magyarországunk s a hozzá kapcsolt más országok és részek királya, esküszünk az élő Istenre, hogy [...] Isten egyházait, az egyházi főrendű, országzászlós, mágnás és nemes urakat, a szabad városokat és az összes honlakosokat mentességeikben és szabadságaikban, jogaikban, törvényeikben, kiváltságaikban s régi jó és helybenhagyott szokásaikban megtartandjuk, mindenben igazságot teendünk; néha András király törvényeit (azonban ugyanazon törvény 31. cikkelye záradékának, mely így kezdődik: 'Quodsi vero etc' azon szavakig: 'in perpetuum facultatem' kizárásával) megtartandjuk...”⁷²

Ezt a trónöröklési és jogmegerősítő folyamatosságot szakította volna meg a napóleoni háború, amely Magyarország határát is elérte. Bécs elfoglalása után az 1809. évi schönbrunni kiáltványában Bonaparte Napoleon francia császár „a régi rendi szabadságuk helyreállítását” ígerte a magyaroknak: „Fogadjátok el a békességet, melyet ajánlok; maradjon fenn egész épységben országotok és szabadságtok maradjon fenn hazátoknak constitutioja [...] Az Ausztriával való egyesítettetés volt a Ti szerencsétlenségtek főbb oka [...]”⁷³ A francia államelméleti filozófia hatása egyébként az ellen-

68 Pajkossy 2003, 326.

69 Márkus 1901, 151.

70 Degré 1980, 370.

71 Pajkossy 2003, 326.

72 Márkus 1901, 241.

73 Pajkossy 2003, 95–96.

állási jog szempontjából megerősítőleg hatott volna, mivel a francia felvilágosodás kiemelkedő teoretikusa, Montesquieu is elismerte a nép felkeléshez való jogát az uralkodóval szemben, sőt helyeselte az angol polgári forradalomban az angol nép cselekedetét, hiszen „az uralkodó részéről felségsértés, ha alattvalói ellen hadakozik.”⁷⁴ A jogtudós Hajnóczi József 1791-ben megjelentetett munkájában már a társadalmi szerződés elmélete alapján definiálja az ellenállási jog mibenlétét. „II. András záradéka (a *jus resistendi*) minden polgári társadalomban benne rejlő természetes jogot foglal magában, amitől a nemzetet semmiféle egyezményvel, semmiféle törvénnyel megfosztani nem lehet.” A társadalmi szerződés elmélete alapján pedig úgy fogalmazott, hogy ha a nemzet sohasem állhatna ellent az uralkodó parancsainak, közte és az uralkodó között egyoldalúan hátrányos (*leoninus*) szerződést kellene feltételeznünk.”⁷⁵

Jól tudjuk, hogy az 1848. évi európai forradalmi hullám Habsburg V. Ferdinánd király (1835–1848) Magyarországot is elérte, aki – követve eddig idézett koronás elődeit – szintén esküt tett: „Mi Ferdinánd [...] öszszesen és egyenként ezen Magyarország és társországainak mindama többi közös szabadságait, mentességeit, kiváltságait, szabályait, közös jogait, törvényeit és szokásait, melyeket Magyarország hajdani dicső királyai, dicsőségteljes emlékü elődeink eddigelé engedélyeztek és megerősítettek és melyek a jövőben engedélyeztetni fognak és amelyeket mi megerősíteni fogunk (a melyekhez a nevezett Karok és Rendek a néhai fenséges Első Ferdinánd fejedelem Úr, a mi dicső emlékü Elődünk rendeleteinek elején tett eskü mintáját is hozzávalónak és odatartozónak vélik), kivéve mindazonáltal dicsőült II. Endre király 1222. évi törvényének azon megszüntetett záradékát, amely így kezdődik: 'Quodsi vero Nos', ezen szavakig 'in perpetuam facultatem', az összes pontjaikkal, czikkeikkel és záradékaikkal

74 Szoatáczy 1956, 154. A lázadáshoz való jog, bizonyos kivételes feltételekkel, már az angol John Locke nézeteiben is feltűnik. „Mikor a népet szenvedtetik, s a vezetés visszaél a ráruházott hatalommal, a lázadás elindul, attól függetlenül, hogy az uralkodót Isten vagy ember gyermekének tekintik-e.” (Második értekezés a polgári kormányzatról.)

75 Idézi: Degré 1980, 371. A társadalmi szerződésről szóló elmélet már az angol Thomas Hobbes munkájában is felbukkant, azonban nála a polgárok szerződnek egymással, az uralkodó nem, ő csak megkapja majd az átruházott jogokat. Ezt a társadalmi szerződés gondolatot veszi át, fejleszti tovább Locke és később Rousseau is. A Hajnóczi által említett *leoninus* (oroszlános) jellegű társasági szerződés az ókori római jogban azt a tiltott formát jelentette, amelyben az egyik tagot csak a haszon, a másikat pedig csupán a veszteségek illetik.

kal, úgy, mint ezeknek értelme és gyakorlata a király és a rendek közös megegyezésével az országgyűlésen meg fog állapíttatni.”⁷⁶

Az Aranybulla már meglévő törvényeket fenntartó, jogbiztosító funkciója a mindig kiiktatott ellenállási jog nélkül is érvényesülhetett. Azonban a jogos fegyveres ellenállás közjogi indokaiban 1848–49-ben nem hivatkozhattak a szabadságharc kitörésének okai között az ellenállási jogra. A jogi probléma hasonló a már korábban említett Rákóczi-szabadságharchoz. Az 1849. évi Függetlenségi nyilatkozatban ezért – a Habsburg-ellenes mozgalmak korábbi tradíciójával ellentétben – nem is találkozunk az ellenállási jog említésével. A szabadságharc eseményei mellett inkább a trónutódlás problematikáját részletezték: „az olmtüzi palotában családi revolutio eszközöltetett: V-dik Ferdinánd lemondott a trónusról, melyet annyi vérrel, annyi hitszegéssel megfertőztetett; s a király testvéröccsének, az örökösödési jogról szintúgy lemondott Ferenc Károlynak fia, az ifjú Ferenc József főherceg kiáltotta ki magát osztrák császárnak s magyar királynak. De a magyar nemzet alkotmányos trónjáról a nemzet nélkül, családi pactumok által senki sem rendelkezhetik.” A nyilatkozat végül az alábbi jogi indokokkal érvelt, és mondta ki – a magyar történelemben második alkalommal – a trónfosztást: „A Habsburg-Lothringeni ház a magyar nemzet elleni árulása, hitszegése és fegyverfogása által [...] saját kezeivel szaggatván szét úgy a *pragmatica sanctio*t, mint általában azon kapcsolatot, mely kétoldalú kötések alapján közötté s Magyarország között fennállott [...] Magyarország, a vele egyesült Erdély és hozzá tartozó minden részek és tartományok feletti uralkodásból ezennek a nemzet nevében örökre kizáratik, kirekesztetik [...] a magyar nemzet [...] az európai státuscsaládba önálló és független szabad státusként belép [...]”⁷⁷

Nyoma sincs az ellenállási jog hangoztatásának, és nemcsak azért, mert kiiktatták a megtartandó cikkelyek közül, hanem azért is, mivel a 19. század első harmadában a nemzeti liberális reformerek körében megváltozott az ellenállási jog értékelése. Az új, polgári jogrend jogi garanciáit már nem a régi, rendi alapú, feudális eredetű jogon szándékozták kiépíteni. Ahogyan azt 1830-ban, a reformkor kezdetén gróf Széchenyi István *Hitel* című, nagy hatású művében meg is fogalmazta: „Oly törvények pedig, melyeket a holtak alkotmányai alapokká tettek – melyeket az

76 Márkus et al. 1896, 11 és 13. (1712-ban III. Károly hitlevelében ez utóbbi kitéltelt nevezték a rendek revíziós klauzulának.)

77 Pajkossy 2003, 331–333.

ő későbbi parancsuk szerint az élőknek még felülvizsgálat alá se szabadna venni – részint hosszú fejtegetés alá vétettek, részint egyenesen eltöröltettek; pl. az *onus publicum inhaereat – resistendi facultas* stb. S alkotmányunk ily javításán, melynek következései áldások, ki nem örvend?”⁷⁸ Széchenyi szerint a törvények efféle régisége gátat szab a polgári jellegű változásnak: „Ily eltörülhetetlen törvény, akármi bölcs és hasznos volt is meghozatalakor, előbb-utóbb minden bizonnyal kárt szül, vagy a jót akadályozza.”⁷⁹ Amikor az 1843–44. évi reformországgyűlésen tárgyalták az új büntetőtörvény-javaslatot (a Deák-féle Btk.), a felségsértés, a hűtlenség, az erőszakos ellenszegülés vagy a lázadás tényállásainak megfogalmazásánál – kivételes, a büntethetőséget megszüntető, jogos cselekményként – szóba sem került az ellenállási jog.⁸⁰

Az Aranybulla régi, jogbiztosító funkciója azonban a történeti alkotmányunkban – immár az ellenállási jog nélkül – még érvényesülhetett. Ezt az osztrák–magyar kiegyezési tárgyalásokat követően törvényesen a magyar trónra került Ferenc József (1867–1916) sem akadályozta meg, miután megcselekedte a „koronázási alkukötést”. 1865 február 24-én, az országgyűlést megnyitó trónbeszédében mutatott hajlandóságot arra, hogy „a kellően átidomított és az utókor számára maradandóan biztosított magyar alkotmányt királyi eskünkkel szentesítvén, föltesszük Szent István Apostoli Elődünk szent koronáját [...]”⁸¹ A képviselőház első válaszfeliratában kifejtette, hogy itt nem csak a koronázás kérdéséről van szó. „Nem csupán ünnepélyes szertartás ez honunkban, hanem szükséges kiegészítése az alkotmánynak [...] Mindaddig, míg ez nem történik, minden megállapodásaink csak javaslatok maradnak, melyeket egyedül a koronás

78 Széchenyi 2016, 251.

79 Uo. 250.

80 A tervezet I. részének 43. fejezete a felségsértés tényállását tárgyalta, amelynek a király személye elleni támadó cselekmények mellett az egyik elkövetési magatartása volt az, hogy „Aki az ország független önállásának vagy polgári alkotmányának felforgatására fegyveres erővel feltámad.” (420. §. e. pont.) A 44. fejezet hűtlenségelkövetési magatartásai közé került be az, hogy „Aki a haza ellen szabad akarattól fegyvert visel, vagy szabad akarattól az ellenségnek mint kém szolgál.” (429. §. b. pont, 97. o.). Mindezekre életfogytig tartó rabság büntetését szabta ki a tervezet. A 45. fejezet az erőszakos ellenszegülést fogalmazta meg, amely a királyi rendeletek végrehajtása ellen való tetteges erőszakkal történő ellenszegülésre vonatkozott (432–433. §). Az összecsoportozásról és lázadásról a 46. fejezet rendelkezett, mint a törvényes felsőbbség erőszakos megtámadási fajtáiról. Amennyiben az elkövetők az erőszakos ellenszegülést a felszólítás ellenére is tovább folytatják, és „elszélesztésük csak fegyveres erővel volt eszközölhető, lázadóknak tekintetnek” (439. §). Fayer 1896, 95–100.

81 Cieger 2004, 39.

király szentesítése fog törvény erejére emelhetni.”⁸² Azt Ferenc Józsefnek is be kellett látnia, hogy a magyar történeti alkotmány hungarikum. Balogh Elemér több tanulmányában is kimutatta, hogy ez nem egyszerűen az addigi sarkalatos törvények és a törvényes szokások, valamint a bíró alkotta jog összessége volt. A normatív, statikus elemei mellett „az időbeliség adta, a folytonos változásnak való megfelelni akarás együttesen teszik”. Azon normák lettek a részei, amelyek kiállták az idő próbáját, és a jogrendszer, illetve a politikai berendezkedés történelmi fogódzóinak számítottak.⁸³ Láttuk, hogy a Habsburg uralkodók igyekeztek az ellenállási jogot szisztematikusan kiemelni az Aranybulla folyamatosan megtartott cikkelyeiből, nehogy részévé válhasson történeti alkotmányunknak.

Ferenc Józsefnek az 1867. évi 2. törvénycikkelybe foglalt koronázási hitlevele és esküje ismét tartalmazta – többek között – az Aranybulla cikkelyeinek megtartását, amivel követte elődei gyakorlatát. „Mi, Első Ferenc József [...] mint Magyarország s társországainak apostoli királya adjuk emlékezetül jelen hitlevelünk rendjében: [...] Szentül és sértetlenül megtartandjuk [...] Magyarország s társországi jogait, alkotmányát, törvényes függetlenségét, szabadságát és területi épségét.” Ez a betoldás változtatás volt az addigi hitlevelekhez képest. A régi hitlevelek is tartalmazták ezt a biztosítékot, de „az ország alkotmányának a rendi világ terminológiájába öltöztetett eme biztosítékait [...] a mai fogalmaknak megfelelő kifejezésekkel is jónak látták biztosítani.”⁸⁴ „Szentül és szigoruan megtartandjuk, s királyi hatalmunkkal mások által is megtartatjuk Magyarország és társországi törvényesen fennálló szabadalmait, kiváltságait, törvényszerű szokásait, és az eddigelé országgyűlésileg alkotott, s dicső Elődeink, Magyarország koronázott királyai által szentesített, valamint ezután országgyűlésileg alkotandó s Általunk mint koronázott magyar király által szentesítendő törvényeit, minden pontjaikban, czikkeikben és záradékaikban úgy, mint ezeknek értelme és gyakorlata a király és országgyűlés közös megegyezésével fog megállapíttatni [...]”

Azt, hogy az Aranybulla is beleértendő a megtartandó törvények sorába, jól jelzi, hogy az ellenállás jogának kivétele ezúttal sem maradhadt el: „kivéve mindazonáltal dicsőült II. András 1222-ik évi törvényének azon megszüntetett záradékát, amely így kezdődik: 'Quodsi vero Nos',

⁸² Uo. 45.

⁸³ Balogh 2021, 52, 54.

⁸⁴ Térfy 1918, 6. (lábjegyzet).

ezen szavakig: 'in perpetuum facultatem'. Mindezek biztosítására szolgáland azon királyi Eskünk is, melyet jelen királyi levelünk tartalmára Elődünk I. Ferdinánd koronázási esküje szövegének alapján koronázatásunk alkalmával le fogunk tenni.”⁸⁵

Azt is jól látjuk, hogy 1687. évi törvény óta, az elmúlt kétszáz év során, e hitlevelekben bizonyos szövegbeli állandóság alakult ki. A hitlevél a jogfelfogás szerint tehát „az ország történeti alkotmányának biztosítója, az alkotmánynak minden részletében és minden irányú megnyilvánulásában”. Egyfajta kölcsönös jogi biztosíték a mindenkori uralkodó és az ország jogrendje között. Ezt nagyon találóan megfogalmazták a *Törvénytár* szerkesztői: „E biztosítékot megadni az öröklés jogán trónralépő minden király köteles, de viszont más biztosíték, mint ami törvényeinkben előre meg van állapítva, tőle nem követelhető.”⁸⁶ Az Aranybulla állandósult szerepe – hitleveleik esküjeiben – nagyon jól példázza ezt az évszázadokon átívelő jogi biztosítékot, rendelkezéseinek életben tartását.

A századfordulót követően az Osztrák–Magyar Monarchia trónutódlási rendjét I. Ferenc József 1916-os halála rázta meg. Magyarországon az első világháború során az utolsó koronázási hitlevél kiadására és eskü letételére Ferenc József utóda, IV. Károly király 1916. december 30-i koronázása alkalmával került sor, amely szentesítését követően, az 1917. évi 3. törvénycikkelyben került beiktatásra. Ez azt is jelentette, hogy törvényesen megkoronázott magyar uralkodó az Aranybullát utolsó alkalommal ekkor erősítette meg. Azt már a *Magyar Törvénytár* szerkesztője is megjegyezte, hogy e „törvényjavaslat szövegezése és irálya megfelel az eddigi hasonló törvényeknek”. A hitlevélszerkesztő országgyűlési bizottság pedig I. Ferenc József 1867-es hitlevelétől fogva lényeges változtatást nem eszközölt.⁸⁷

Utoljára olvashatjuk – az addig megtartott gyakorlatuk alapján – a Habsburg–Lotharingiai-ház magyar királyainak törvényi garanciáit, amelyek a világháborús önfeláldozással még teljesebbé váltak. IV. Károly kijelentette, hogy „Alkotmánytiszteletünk sugallta ezen kívánságunkat csak öregbíthették az évek óta dúló világháborúban szerzett személyes tapasztalataink. Magyar Szent Koronánk országai összes népeinek hősiessége, Király és Haza iránti önfeláldozása megerősítette azon meggyőző-

⁸⁵ Márkus 1896, 328–329.

⁸⁶ Térfy 1918, 7. (lábjegyzet).

⁸⁷ Uo. 4. (lábjegyzet) és 5. (lábjegyzet).

désünket, hogy [...] a Király és Nemzet teljes, félreértések által meg nem zavart kölcsönös bizalma és az ezredéves alkotmány folytonossága és egységes működése alkotják.”⁸⁸ Miután a főrendek és a képviselők kérték, hogy „az ország sarkalatos törvényei szerint minden esetre még szerencsés megkoronáztatásunk előtt kiadandó koronázási hitlevelünkben, az ország jogai biztosítására az alább írt cikkeket [...] kegyelmesen elfogadni, királyi hatalmunkkal helybenhagyni, megerősíteni s mind Magunk kegyelmesen megtartani, mind mások által megtartatni méltóztatnánk.”

„Mi, I. Károly [...] Ausztriai császár [...] Magyarország e néven IV., Apostoli királya [...] Szentül és sértetlenül megtartandjuk [...] Magyarország s Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok jogait, alkotmányát, törvényes függetlenségét, szabadságát és területi épségét [...] Szentül és szigorúan megtartandjuk, s királyi hatalmunkkal mások által is megtartatjuk... az eddigelé országgyűlésileg alkotott, s dicső Elődeink, Magyarország koronázott Királyai által szentesített, valamint ezután országgyűlésileg alkotandó s Átalunk, mint koronázott magyar Király által szentesítendő törvényeit, minden pontjaikban, cikkeikben és záradékaikban úgy, amint ezeknek értelme és gyakorlata a Király és országgyűlés közös megegyezésével fog megállapíttatni; kivéve mindazonáltal dicsőült II. András 1222. évi törvényének azon megszüntetett záradékát, amely így kezdődik: 'Quodsi vero Nos', ezen szavakig: 'in perpetuum facultatem.'”⁸⁹ Ezzel a hitlevéllel kétségtelenül lezárult egy hosszú korszak, amely a törvényi biztosítékok garanciáját a koronázási hitlevélben látta megvalósíthatónak.

Magyarország 1920-ra megélt egy népköztársaságot, majd egy véres proletárdiktatúrán alapuló tanácsköztársaságot, aztán a konzervatív konszolidáció mégsem a köztársaság államformáját hozta, hanem megtartotta a királyságot sajátos módosítással: kormányzó választásával. Az Osztrák–Magyar Monarchia széthullásával a Pragmatica Sanctio által rögzített – Ausztriával való „feloszthatatlan és elválaszthatatlan” – kapcsolat megszűnt. Az országgyűlési választásokat követően, az 1920. február 16-án összeült nemzetgyűlés pedig az „alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről” törvényt alkotott (1920. évi 1. törvény),⁹⁰ amelyben a leendő kormányzó jogkörét is részletesen meghatározta. Ez a jogszabály, ahogyan Romsics Ignác meg-

⁸⁸ Uo. 8.

⁸⁹ Uo. 10.

⁹⁰ Térfy–Márkus 1921.

jegyezte, „minden tekintetben a legitimisták és a szabad királyválasztók között létrejött átmeneti kompromisszum jegyeit viselte magán”. A trón betöltésének konkrét kérdését függőben hagyták, a királyság államformájának további fenntartásában pedig egyértelmű konszenzus uralkodott.⁹¹ Egyedül a király leendő személyében volt komoly eltérés. A legitimisták úgy vélték, hogy a politikai változások nem érintették IV. Károly és a Habsburgok magyar trónhoz való jogát. A másik politikai tábor, a szabad királyválasztók pedig úgy értelmezték, hogy IV. Károly 1918 novemberében lemondott a trónról (eckartsauai nyilatkozat), az Osztrák–Magyar Monarchia részekre szakadt, a Pragmatica Sanctio is érvényét veszítette, így a királyválasztás joga ismét visszaszállt a magyar nemzetre.⁹²

Ámbár az 1920. évi 1. törvény szerint a kormányzó személye ugyanolyan sérthetetlen volt, mint a királyé, és vele azonos büntetőjogi védelemben részesült, jogköre korlátozottabb volt a királyi hatalomnál. Nemességét nem adományozhatott, a főkegyúri jogot sem gyakorolhatta. Az előírt és a nemzetgyűlés előtt leteendő kormányzói esküben már csak röviden, az Aranybulla ellenállási záradékának kivételére hivatkozás nélkül szerepelt a szokásokra és törvényekre hivatkozás: „[...] esküszöm az élő Istenre, hogy Magyarországhoz hű leszek, törvényeit, régi jó és helybenhagyott szokásait megtartom és másokkal is megtartatom [...]”⁹³ Az Aranybulla, illetve az ellenállási jog külön megemlítése már eltűnt az eskü szövegéből. A nemzetgyűlés pedig nem egy újabb Habsburg főherceget, hanem március 1-én nagybányai Horthy Miklóst választotta meg kormányzóvá (1920. évi 2. törvény).

IV. Károly azonban két alkalommal is visszatért volna a trónra. 1921. március 27-én a Budai Várban tárgyalt erről Horthyval, aki elhárította az általa ajánlott címekeket és a lemondást. Hiába szólította fel a kormányzót a lemondásra, április 5-én kénytelen volt elhagyni az országot. A második alkalomra már a nyugat-magyarországi elszakadási fejlemények adtak kedvezőbb alkalmat (a Lajtabánság megalakítása). 1921 októberében fegyveres erővel indult a főváros felé, azonban október 23-án végül fegyverletételre és a király önkéntes lemondására került sor. Ezután IV. Károly helyzetét kellett törvényileg szabályozni, mivel ő úgy viselkedett, mintha

91 Romsics 2017, 59–60.

92 Szabó 2010, 178.

93 Térfy–Márkus 1921, 12–13.

nem mondott volna le jogairól. November 3-án fogadta el a nemzetgyűlés a trónfosztást kimondó határozatot.⁹⁴

Az 1921. évi 47. törvény kimondta a király magyar uralkodói jogainak megszűnését (1. §), valamint az 1723. évi 1. és 2. törvény (azaz a Pragmatica Sanctio) hatályon kívül helyezését, ezzel az Ausztriai-ház trónörökösödési jogának megszűnését. Ezáltal „A királyválasztás előjoga a nemzetre visszaszállt” (2. §). „A nemzet a királyság ősi államformáját változatlanul fenntartja, de a királyi szék betöltését későbbi időre halasztja [...]” (3. §).⁹⁵

Az Aranybulla jogbiztosító szerepe máig sem szűnt meg. Bár nem témánk tárgya, annyit megemlítek, hogy Magyarország 2011-ben elfogadott Alaptörvényének R cikk (3)-ba is beleérthető: „az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni”.⁹⁶ Az Alaptörvény C) cikk (2)-e pedig az állam rendje elleni cselekményekkel szemben biztosít ellenállási jogot. „Senkinek a tevékenysége nem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására. Az ilyen törekvésekkel szemben törvényes úton mindenki jogosult és köteles fellépni.”⁹⁷ Horváth Attila alkotmánybíró 2022 szeptemberében a Nemzetvédelmi Egyetemen tartott konferencián hangsúlyozta: „Külön kiemelném az ellenállási záradék jelentőségét, amely a magyar közjogi gondolkodás szerves része lett... A szabadságharcokban ugyan több esetben is vereséget szenvedtünk, de a magyar társadalom zsarnoksággal szembeni szívós ellenállása mindig győzedelmeskedett.”⁹⁸

Mindez harmonikusan egybecseng a tanulmány elején, a decemberi szegedi Aranybulla-konferenciára írt és mottóul idézett Diószegi-verssel: II. András Aranybullája most is él, a jognak ma is védőbástyája, Pannónia védője; arra is figyelmeztet, hogy saját országát, védoszlopait a magyar nemzet által ma is megteremti, igazságot oszt és a védpajzsunkat is fel emeli.

⁹⁴ Romsics 2017, 97, 103.

⁹⁵ Térfy–Márkus 1922, 421.

⁹⁶ Alaptörvény 2012, 19.

⁹⁷ Uo. 13.

⁹⁸ Tasi 2022.

Irodalom

- Alaptörvény 2012: *Magyarország Alaptörvénye*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.
- Aranybulla 1222: *Rubicon*, 6.
- Balogh, E. 2021: Alkotmányunk történelmi értékei. In Kruzslíc, P. – Sulyok, M. – Szalai, A. (szerk.): *Liber Amicorum László Trócsányi: tanulmánykötet Trócsányi László 65. születésnapja alkalmából*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Nemzetközi és Regionális Tanulmányok Intézete (SZTE ÁJK NRTI), 51–57.
- Benda, K. 1970: Habsburg-politika és rendi ellenállás a XVII. század elején. *Történelmi Szemle*, 13. évfolyam, 3. szám, 404–427.
- Bertényi, I. (szerk.) 2000: *Magyar történelmi szöveggyűjtemény, 1000–1526*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Besenyei, L. – Érszegi, G. – Gorlero, M. P. (szerk.) 1999: *De Bulla Aurea Andreae II regis Hungariae MCCXXII*. Verona, Edizioni Valdoneca.
- Bonfini, A. 2019: *A magyar történelem tizedei*. Budapest, Osiris Kiadó – Balassi Kiadó.
- Cieger, A. (szerk.) 2004: *Kiegyezés*. Budapest, Osiris Kiadó.
- C. Tóth, N. 2009: *Luxemburgi Zsigmond uralkodása 1387–1437*. Magyarország története 6. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Degré, A. 1980: Az ellenállási jog története Magyarországon. *Jogtudományi Közöny*, (június), 6. szám, 366–371.
- [Diószegi] Szabó, P. 2009: Merénylet a merénylet árnyékában? Megjegyzések Csépan nádor halálához (1209). *X. RODOSz konferenciakötet*, II. Kolozsvár, RODOS, 380–391.
- [Diószegi] Szabó, P. 2020: Isten ítélete, fegyverben. *Acta Universitatis Szegediensis, FORVM Acta Juridica et Politica*, 4, X. évfolyam, 35–55.
- [Diószegi] Szabó, P. 2021: Reginatus az Anjou-korban. *Acta Universitatis Szegediensis, FORVM Acta Juridica et Politica*, 4, XI. évfolyam, 45–72.
- Dóry, F. 1906: Az Aranybulla 16. századi magyar fordítása. *Magyar Nyelv*, 2.
- Dreska, G. 2022: Miért kellett megerősíteni? Az Aranybulla megújításainak politikai háttere. *Rubicon*, 6, 44–55.
- Fayer, L. (szerk.) 1896: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. I. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Gebei, S. 2009: *A Rákóczi-szabadságharc 1703–1711*. Magyarország története 11. Budapest, Kossuth Kiadó.
- G. Etényi, N. 2012: A császári udvar nyilvánosságpolitikája I. József magyar királlyá koronázásakor. *Történelmi Szemle*, 54. évfolyam, 4. szám, 543–576.
- Horváth, A. 2022: Az 1222. évi Aranybulla és a történelmi alkotmány. In Horváth, C. – Horváth-Lugossy, G. – Kovács, A. – Makoldi, M. – Nagy, D. – Teiszler, É. – Vízi, L. T. (szerk.): *Királyok és szentek. Az Árpádok kora*. Magyarságkutató Intézet Kiadványai 47. Budapest–Székesfehérvár, 143–160.
- Kahler, F. 1986: A török kiűzése és az 1687-es törvényhozás. *Jogtudományi Közöny*, (augusztus), 8. szám, 376–381.
- Képes krónika 2004: *Képes krónika*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kristó, Gy. 1998: *Az Aranybullák százada*. Budapest, Kossuth Kiadó.

- Kristó, Gy. – Makk, F. – Katona, T. (szerk.) 1988: *Károly Róbert emlékezete*. Budapest, Európa Kiadó.
- Makkai, L. 1974: A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai-felkelés előestéjén. *Történelmi Szemle*, 17. évfolyam, 1–2. szám, 155–182.
- Márkus, D. (szerk.) 1896: *Magyar Törvénytár*. 1836–1868. évi törvénycikkek. Budapest, Franklin-Társulat.
- Márkus, D. (szerk.) 1900: *Magyar törvénytár 1000–1895*. 1657–1740. évi törvénycikkek. Corpus Juris Hungarici, Milleniumi emlékkiadás, 4, Budapest [k. n.].
- Márkus, D. (szerk.) 1901: *Magyar törvénytár 1000–1895*. 1740–1835. évi törvénycikkek. Corpus Juris Hungarici, Milleniumi emlékkiadás, 7, Budapest [k. n.].
- Mezey, B. 1985: Értekezés a hatalomról. *Jogtudományi Közlöny*, (március), 3. szám, 160–161.
- Mezey, B. 1986: „Nemzetünknek régi Szabadságát elérjük.” Az abszolutizmus berendezkedése és a Rákóczi-szabadságharc jogalkotása. *Jogtudományi Közlöny*, (augusztus), 8. szám, 383–387.
- Nagy, G. (szerk.) 1999: *Magyar História*. Forrásgyűjtemény. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Oborni, T. 2021: *Erdély aranykora. Fejedelmek tündérkertje*. Budapest, Rubicon Intézet Nonprofit Kft.
- Pajkossy, G. (szerk.) 2003: *Magyarország története a 19. században*. Szöveggyűjtemény. Budapest, Osiris Kiadó.
- Pálffy, G. 2009: *Romlás és megújulás 1606–1703*. Magyarország története 10. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Pálffy, G. 2010: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézet.
- Poór, J. 2009: *Megbékélés és újjáépítés 1711–1790*. Magyarország története 12. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Romsics, I. 2017: *A Horthy-korszak*. Válogatott tanulmányok. Budapest, Helikon.
- Sinkovics, I. (szerk.) 1968: *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1526–1790*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Szabó, P. Cs. (szerk.) 2010: *A magyar állam története 1711–2006*. Szeged, Jatepress.
- Széchenyi, I. 2016: *Hitel*. (Mai magyar nyelven.) Budapest, Logod Bt.
- Szotáczy, M. 1956: Montesquieu nézetei az államról és a jogról. *Jogtudományi Közlöny* (március), 3. szám, 150–159.
- Tasi, T. 2022: *Fókuszban az Aranybulla*. <https://antk.uni-nke.hu/hirek/2022/08/31/fokuszban-az-aranybulla> (Letöltve: 2020. 12. 12.)
- Thuróczy, J. 2001: *A magyarok krónikája*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Térffy, Gy. 1918: *Magyar Törvénytár* 1917. évi törvénycikkek. Budapest, Franklin-Társulat.
- Térffy, Gy. – Márkus, D. (szerk.) 1921: *Magyar Törvények. Az 1920. évi törvénycikkek*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt.
- Térffy, Gy. – Márkus, D. (szerk.) 1922: *Magyar Törvények. Az 1921. évi törvénycikkek*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt.
- Varga J., J. 2007: *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézet.
- Werbőczy, I. 1990: *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve*. Latin–magyar kétnyelvű kiadás. Budapest, Téka Kiadó.
- Zsoldos, A. 2009: *Nagy uralkodók és kiskirályok a 13. században*. Magyarország története 4. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Zsoldos, A. 2011: II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle*, 1. szám, 1–38.